

L'etnopoètica en la Renaixença valenciana: contextualització i vinculació amb la Corona d'Aragó¹

Vicent Vidal²

Resum: En aquest article analitzem i contextualitzem la vinculació entre l'imaginari sobre la Corona d'Aragó i els inicis de la tasca folklòrica al segle XIX valencià. Els precedents immediats del folklore europeu van estar fortament influïts pel nacionalisme romàntic, que entenia la cultura popular com una eina per a retrobar les essències de la identitat nacional. El desvetllament de l'interès pel folklore a la Catalunya del segle XIX va beure, en bona mesura, d'aquesta concepció. Així, els folkloristes catalans van tenir un paper fonamental en l'establiment de l'imaginari col·lectiu. Al País Valencià, l'interès pel folklore fou substancialment menor i, generalment, va anar lligat als altres elements del discurs literari. Especialment, es van establir connexions entre l'etnopoètica i l'evocació de l'antiga Corona d'Aragó, que havia de servir de referent i d'esperó per a la creació literària. En les publicacions cultes de finals del XIX rarament hi ha lloc per a mostres etnopoètiques i, quan es dona el cas, es prefereixen les composicions fortament reelaborades i literaturitzades. La creació literària va ser més important per als valencians que el foment d'un imaginari d'arrel folklòrica, però no hi ha dubte que el folklore, unit al passat medieval, va proporcionar material literari que, al capdavant, acabaria formant part d'aquell imaginari.

Paraules Clau: Cultura popular, tradició oral, literatura del segle XIX, imaginari.

Abstract: In this paper it is analysed and contextualised the linking between the imagery about the Crown of Aragon and the beginning of the folk work in the Valencian 19th century. The immediate precedents of the European folklore were highly influenced by the romantic nationalism, which took the folk culture as a tool to rediscover the essences of the national identity. In Catalonia, in the 19th century, the awakening of the interest in the folklore was largely swayed by this idea. Nevertheless, in the Valencian Country, the interest in the folklore was substantially lower and, in general, it was linked to other elements of the literary discourse. Particularly, it was established connections between ethnopoetics and the evocation of the old Crown of Aragon, which had to be a point of reference and a spur for the literary creation. In the highbrow publications at the end of the 19th century, there is seldom place for ethnopoetics and, when it happens, it is preferred the truly elaborated and literaturised compositions. For the Valencian people, the literary creation was more important than the promotion of a folk root imagery. However, there is no doubt that folklore, associated to the medieval past, provided literary material that, finally, ended up being part of that imagery.

Keywords: Folk Culture, Oral Tradition, Nineteenth Century Literature, Imagery.

1. Introducció

El camí cap a metodologies cada vegada més científiques en la recopilació dels materials etnopoètics³ es pot començar a intuir ja en el naixement del terme *folklore*. La primera aparició fou el 22 d'agost de l'any 1846, quan la revista londinenca *The Athenaeum* publicava un article de William Thoms (sota el pseudònim d'Ambrose Merton) que es referia a la necessitat de l'estudi de les «popular antiquities» o de la «popular literature» (Thoms [1846] 1965: 4). Thoms no solament en creà el terme, ans proposava, sobretot a través de la seva pràctica investigadora i el treball de camp, «que les velles *popular antiquities* es redimensionin i passin a servir de documents a un nou tipus d'especulació que també a Alemanya existia però que es feia damunt d'un altre tipus de materials: la mitologia comparada de Jakob Grimm» (Pujol 1999: 97). Richard Dorson també hi està d'acord: Thoms tenia «the whole apparatus of folklore investigation outlined: direct field observation, accurate reporting, communication of specific data, and then the comparative commentary» (1968: 84). No es tractava, doncs, d'un simple nom nou per a un concepte antic: es tractava d'un nou concepte i d'una metodologia que tot just sorgia i que requeria d'un nom específic.

¹ Aquest estudi forma part de l'activitat de recerca duta a terme a través del programa VALi+d finançat per la Conselleria d'Educació, Formació i Ocupació de la Generalitat Valenciana.

² Filòleg, Universitat d'Alacant.

³ Sobre l'extensió i l'ús d'aquest terme, vegeu Jason (1977) i Oriol (2002). Ens hi referirem per a concretar el folklore en l'aspecte verbal.

Amb l'article de Thoms i amb les pràctiques que el seguiran, s'encetaven uns procediments que es mantindrien fins ben entrat el segle XX, entre altres els que ressenyava Dorson. El folklore, segons l'encuny de Thoms, es concep com un conjunt de romanalles del passat que es perden i que urgeix recuperar dels ambients en què es manté. Amb l'activitat que desplegarà ell mateix i altres folkloristes del moment, i amb l'ascens de les metodologies científiques i el positivisme del segle XIX, creix també la *consciència de disciplina* dels estudiosos i dels recol·lectors d'aquelles «popular antiquities» o de la «popular literature».

És cert, però, que abans del naixement del concepte de folklore ja hi havia hagut autors que operaven d'una manera semblant a la que s'hi proposava. Potser els precedents més immediats els podem trobar relacionats amb els moviments de nacionalisme romàntic emergent, en què se cercava el record d'un passat no tant per observar més o menys científicament la manera com es vivia en els temps antics sinó per descobrir models *històrics* amb els quals repensar el present i construir el futur.

Aquests precedents van influir d'una manera decisiva en l'ús i en les perspectives posteriors del folklore arreu d'Europa, i així és que tant a Catalunya com al País Valencià aquesta mena de materials, al segle XIX, es vincularien amb unes imatges concretes de la història i projectarien un ideari i uns elements d'identitat determinats. En aquest estudi mirarem d'entendre quins són aquests precedents europeus i com repercuteixen en la història de l'etnopoètica valenciana del segle XIX en comparació amb la catalana. Les diferències i les semblances ens serviran per entendre el període valencià dins del context de la literatura i l'etnopoètica catalana d'aquell temps.

2. Imaginari i construcció nacional en el folklore romàntic europeu

El nacionalisme romàntic, sobretot a l'Europa central, s'entengué en termes de fixar les fronteres polítiques per ajustar-se als grups ètnics amb la idea que cada nacionalitat havia de ser una entitat orgànica diferent de les altres nacions. Segons W. A. Wilson (2005), un dels màxims responsables del to d'aquest nacionalisme romàntic fou Johan Gottfried Herder (1744-1803), qui inspirà el moviment a Alemanya i reivindicà la necessitat d'aquesta construcció nacional. Per a Herder, cada nació, quan desplega el potencial del seu idioma, de l'art, de la literatura, de la religió, dels costums i de les lleis (matèries considerades com a expressions de la nació) està treballant no només per la unitat, sinó també pel benestar de la civilització com un tot. En el moment en què Herder fa les seves propostes, les tradicions alemanyes es veien substituïdes i s'importaven formes culturals estrangeres, sobretot franceses. L'única manera de posar-hi remei a fi de recuperar l'«ànima nacional», per a ell, era recuperar les formes culturals alemanyes tradicionals a través de la «poesia popular» que encara sobrevivia entre els camperols. En aquesta mena de literatura i, especialment, en les cançons epiconarratives o balades,⁴ Herder hi trobava l'expressió més pura dels sentiments, les perfeccions i les més altes aspiracions de la nacionalitat. A fi de construir una nova literatura alemanya fonamentada en els models propis, calia recopilar i publicar tots aquests materials, i és així que «Herder, doncs, dóna a la recerca folklòrica la coartada patriòtica que l'acompanyarà sempre i li oferirà un nord i una causa fins i tot en absència de justificació teòrica» (Pujol 1999: 87).

Aquesta ideologia aviat deixaria petjada en la literatura. Per a Wilson (2005: 15), els primers literats a seguir els passos de Herder serien els membres de la *Sturm und Drang*, ja que, com ell, es rebel·larien contra l'autoritat il·lustrada i buscarien

⁴ En el seu manual d'etnopoètica catalana, Carme Oriol (2002: 103) les anomena *romanços* però també assenyalava que es coneixen amb el nom de *balades* a Catalunya i a les Illes Balears, i actualment aquest és el terme preferit a l'Arxiu de Folklore de la Universitat Rovira i Virgili, que prenem com a referent perquè, a més, remet al corresponent anglosaxó *ballad*.

l'espontaneïtat i l'originalitat tot considerant el poble com la principal font de la poesia genuïna. Poc després, els romàntics focalitzarien l'atenció també en el «folk», en el poble, i, sota el lideratge d'homes com Friedrich Schlegel, molt influït per Herder,

they turned to the literature of the past—to medieval and to folk poetry—to find ideals for the present and future. And on the basis of this material they created a body of literature which—so they believed—once again expressed the national soul, a literature to which a people seeking its national identity could turn for strength and inspiration (Wilson 2005: 15).

Aquest comportament literari seria imitat pràcticament arreu d'Europa: també—ho veurem—pels valencians. Perquè, de fet, la reconstrucció d'aquest passat mític, que era fruit d'una selecció i reconstrucció parcial d'alguns elements del passat historicocultural, era el que permetria creure en les pròpies nacions. I és sobre aquesta base, en bona mesura, que es construirien.

El folklore en general havia de representar un paper fonamental en tot plegat: si les balades podien tenir aquest valor evocatiu i nacional, també havia d'ésser possible que altres manifestacions de l'«ànima popular» el tingueren. És així que desperta a Europa l'interès general pel folklore, i molt especialment en les nacionalitats en via de construcció o de reivindicació com l'alemanya en aquell cas o la catalana i la valenciana en el nostre.

3. Folklore i imaginari en la Catalunya del segle XIX

Al llarg del segle XIX, Catalunya experimenta un seguit de processos històrics, socials, polítics i culturals molt importants que acabaran repercutint en l'imaginari que vertebrarà la identitat com a poble. La influència del romanticisme europeu o, més encara, la consolidació de la burgesia catalana i els canvis socioeconòmics que se'n derivarien, entre altres factors, desembocarien en una presa de consciència col·lectiva que tindria en la literatura un dels pilars fonamentals. Aquest procés en la història de la literatura catalana s'acabaria coneixent com la Renaixença i, per bé que diversos estudis historicoliteraris recents posen en qüestió el concepte, no es pot negar que les transformacions de la Catalunya del segle XIX alteraven, en bona mesura, el rumb cultural que s'havia mantingut fins llavors. En qualsevol cas, el terme ens resulta ací ben útil per il·lustrar la voluntat de represa del prestigi cultural.

A Catalunya (i, de retruc, al País Valencià), l'ideari romàntic més estès fou, possiblement, l'historicista. A patir de la reivindicació constant del medievalisme i dels mites fundacionals del poble (com ara Guifré el Pilós a Catalunya o Jaume I a les Illes i al País Valencià) i a cavall entre la història i la llegenda, el romanticisme català beu de la selecció i la projecció d'un passat medieval gloriós, motiu d'inspiració i raó de l'existència com a poble.⁵

El folklore té llavors un paper clau per a la construcció d'aquest imaginari. Els renaixentistes catalans aviat trobarien en el folklore les essències de l'«ànima catalana» i evocarien un món rural que entronca amb el passat i que serviria d'inspiració per a projectar aquests valors en la reconstrucció nacional.

Un dels primers a posar en valor el folklore en aquest sentit fou Manuel Milà i Fontanals (1818-1884). Segons Prat, Llopart i Prats (1982), les seves Observaciones sobre la poesía popular, con muestras de romances catalanes inéditos (1853) són la primera concreció de l'interès dels literats renaixentistes per la cultura popular. En aquesta obra

⁵ Vegeu González (1994), que desenvolupa aquest tema.

Milà fa un exercici de literatura comparada en què, des d'una perspectiva purament literària, considera la «poesia popular» com un producte vulgar, però amb una gran capacitat d'evocació. Coincidim amb Llopart, Prat i Prats que el sol fet de constituir la cançó popular catalana en objecte d'estudi i fer-ne exercicis comparatistes amb d'altres tradicions nacionals esdevé tot un manifest d'afirmació de la identitat catalana, inèdit fins aleshores.

Marià Aguiló i Fuster (1825-1897) seria un dels altres grans estudiosos del segle XIX que dignificarien l'etnopoètica amb la seva pràctica i hi projectarien un ideari determinat. Entén l'etnopoètica com a literatura i en fa un tractament filològic en una magna tasca adreçada a intentar restaurar una suposada versió original de les mostres folklòriques a partir de les restes que en perviuen. L'any 1858 és destinat a la biblioteca de la Universitat de València, i és allà on entra en contacte amb els joves Teodor Llorente i Vicent Wenceslau Querol. Aguiló influiria i inspiraria profundament els poetes valencians, que se'n considerarien deixebles, i poc o molt seria responsable, per això, de la incorporació de les idees renaixentistes al País Valencià.

Tant Milà i sobretot Aguiló com els folkloristes de la generació immediatament posterior prendrien el folklore com un instrument al servei de la Renaixença (Prats, 1988). Són especialment ressenyables els noms de Francesc Pelagi Briz o els germans Maspons i Labrós (sobretot, Francesc de Sales i Pilar), que, a través de la selecció i el filtratge dels materials folklòrics, tractarien de recrear una Catalunya harmònica, pacífica, llegendària i vinculada amb la terra.

El folklore esdevé a poc a poc una disciplina cada vegada més científica, i una bona pedra de toc en van ser les societats excursionistes: l'Associació Catalana d'Excursions Científiques (fundada el 1876), l'Associació d'Excursions Catalana (escissió d'aquella, fundada el 1878) o el Centre Excursionista de Catalunya (reunificació de les anteriors, fundat el 1891) en serien les principals. A través d'aquestes, grups d'intel·lectuals catalans recorrerien el país a fi d'aplegar, conèixer i estudiar els elements del paisatge, la història i el folklore de Catalunya.

Segons Llorenç Prats (1988), en tant que els folkloristes catalans del segle XIX estarien implicats amb el desenvolupament de la Renaixença, serien també responsables de l'elaboració, la consolidació i la difusió d'un model identitari de Catalunya. Sobretot, contribuirien a afaïonar un dels elements bàsics del simbolisme renaixentista: el ruralisme pairal, la mitificació idealitzada del món rural. Prats considera que aquest ideari seria el substrat de l'interès pel folklore en la Catalunya del vuit-cents i seria una de les bases del catalanisme conservador. Així com el folklore esdevindria més científic es faria més difícil de distorsionar, si bé no disminuiria, encara segons Prats, la selecció d'uns elements determinats d'aquestes manifestacions culturals, a més dels filtratges establerts no solament pels recol·lectors, sinó pels informants mateixos.

El folklore a la Catalunya del XIX és, doncs, una de les eines preferides per a la construcció de l'imaginari nacional, al costat de la literaturització i l'evocació de diversos elements del passat medieval. Remarquem-ho un cop més: és gràcies a la Renaixença que fou possible la dedicació i l'interès pel folklore a Catalunya. Sovint els folkloristes del moment seran també poetes guardonats als Jocs Florals; fins i tot alguns dels seus treballs folklòrics hi seran premiats (els primers apareixen cap a 1880); i, si més no al principi, l'activitat de la major part dels folkloristes catalans serà indestruïble de l'activitat conjunta empresa durant la Renaixença, en tant que, com hem dit, eren la branca que forniria aquest moviment d'un imaginari i d'un simbolisme propis de Catalunya i justificats en la tradició popular (Prats, 1988).

4. L'imaginari valencià del segle XIX: la Corona d'Aragó i la inspiració etnopoètica

Al País Valencià ocorre semblantment, però en un grau marcadament inferior. Si hi ha cap autor valencià dedicat a l'etnopoètica durant el segle XIX estarà vinculat,

poc o molt, amb la Renaixença. I, per tant, amb un tipus especial de discurs que justifica i dirigeix la pròpia pràctica. Aquest discurs és parcialment semblant al del Principat: es basa en una exaltació d'un *passat* historicocultural propi i compartit amb els altres territoris que formaven part de la Corona d'Aragó, però sobretot Catalunya, el País Valencià i les Illes Balears; i en l'apologia d'un seguit de signes d'identitat del seu *present* com l'idioma, el paisatge, els costums populars i els Jocs Florals o la pràctica renaixentista mateixa. Aquest discurs és el que permetrà fer art i literatura, esperonarà els treballs d'investigació històrica i, també, impulsarà l'inici de la recerca folklòrica. A diferència, però, del que ocorria a Catalunya, si allà el folklore era una peça clau per a la construcció de l'imaginari, al País Valencià la dedicació al folklore i el paper que hi representa és força més testimonial.

El doble eix d'exaltació d'elements historicoculturals del *passat* i del *present* com a referents d'identitat és el que estructurarà amb un mateix esquelet l'obra dels artistes, dels lletraferits, dels historiadors i dels folkloristes. Les actituds i les pràctiques que desperten en la Renaixença valenciana sobre uns i altres temes es nodreixen amb la mateixa saba i responen a unes motivacions i a uns referents que tots els seus actors comparteixen d'alguna manera.

Es podrien traure a col·locació diversos discursos renaixentistes valencians en què s'identifica clarament la relació entre passat i present i el paper que hi representa el folklore en tot plegat. Sens dubte, però, un dels més aclaridors i il·lustratius és el pròleg o «Endressa» que Teodor Llorente dedica al seu mestre i amic Marià Aguiló en el seu *Llibret de versos* (1885):

[referint-se i adreçant-se a Aguiló] sempre estudiant afanyós lo naiximent y la historia gloriosa de la lliteratura valenciana; allí vos trovaven, restablint lo texto alterat d'una esparsa d'Ausias March, investigant l'orige llegendari de les gestes de Tirant lo Blanch, buscant les costums d'altra etat en les satíriques cudolades de Jaume Roig, ó sa fé vivíssima en les cançons místiques de Corella. [...] repetint algún romans trovat en un racó de les montanyes, ó contantlos [a Llorente i a V. W. Querol] aquells viatges que, avans que pensara ningú en crear les societats d'excursionistes, havieu fet, anant á soles y á peu, de poble en poble, regirant papers vells en los arxius abandonats, estudiant los origes y avansaments del art en les esglesies gótiques y romániques, sorprenent les tradicions històriques y la poesía popular en la boca del avia que adorm als petits ab les cançons de l'antigor. Obrint adés uns grosos cartapacis, tots plens de lletra menuda, els mostraveu los tesors lliteraris, producte d'aquella replega; les relacions interminables de llibres catalans, valencians y mallorquins; lo riquíssim cansoner, ab centenars de cobles y corrandes, oracions y romansos, en los que la poesía popular pren totes les formes y colors; [...] «y ¿s'ha de perdre tota esta riquesa? esclameveu, mitj orgullós y mitj adolorit: ¿s'ha de mensyprear aquest idioma, gloriós en la historia, y que parlen encara algunes millonades d'homens dende'l Pirineu fins los palmerals d'Elx? ¡Oh, no, no será! Vosaltres, los fills de Valencia, la ciutat del art, la ciutat de la poesía en los antichs Estats de la Corona d'Aragó, vosaltres teniu que marxar al front en la creuhada de la renaixensa». Aixís parlaveu, y escalfats tots tres per lo foch d'aquelles paraules, ideaven mil generosos projectes: estampar novament los llibres oblidats, refer les cròniques de Valencia, cantar ses glòries y grandesses, fer coneixer sos tesors artistichs, restaurar el Saber Gay y sos Jochs Florals, y altres moltes coses, de les quals algunes se feren llavors, altres s'han fet demprés, y altres encara s'han de fer, y se farán, Deu ajudant (Llorente 1885: 7-9; la cursiva és nostra).

Amb aquest pròleg, Llorente no només repassa l'activitat que dugué a terme el seu mestre i el reconeix com a mentor sinó que també explica la influència que ell tingué i que el portaria a escriure poesia i a participar activament de la Renaixença valenciana. Llorente evoca Aguiló perquè li fa descobrir elements de la cultura pròpia que la dignifiquen en el passat i, amb això, li justifiquen la reivindicació que se'n pot fer en el present. La descoberta de la literatura valenciana medieval, amb una història «gloriosa»; l'interès per l'art i la història; i, també, la necessitat de recuperar les mostres etnopoètiques que encara perviuen en els pobles, són només algunes de les qüestions en què el poeta valencià reconeix el mestratge d'Aguiló. Tot se suggereix des d'una perspectiva fortament idealitzada i amb imatges que reivindicuen el poder creador del poble com a font d'inspiració. Llorente també posa en boca d'Aguiló l'encoratjament als joves poetes valencians perquè mampreguen la tasca de recuperació i redreçament cultural i lingüístic, situant hàbilment València com a centre cultural «en los antichs Estats de la Corona d'Aragó»; en altres paraules, segons el poeta, Marià Aguiló invocà el Segle d'Or valencià perquè servís de referent i, més encara, d'estímul.

En aquest discurs sobre la tasca d'Aguiló també es parla dels diversos projectes que s'endegaren durant la Renaixença, com bé assenyala Llorente: «estampar novament los llibres oblidats, refer les cròniques de Valencia, cantar ses glòries y grandesses, fer coneixer sos tesors artistichs, restaurar el Saber Gay y sos Jochs Florals» eren alguns projectes que s'havien mampres d'ençà del pas d'Aguiló per València (1858-1861), i encara, segons el poeta, es deixava de dir «altres moltes coses, de les quals algunes se feren llavors, altres s'han fet demprés, y altres encara s'han de fer, y se farán, Deu ajudant»: el treball d'Aguiló havia de ser un model per als renaixentistes valencians i és fàcil que els seus deixebles tinguessen en ment emprendre altres tasques semblants a les seves.

Tanmateix, no tenim constància que Llorente o Querol es dedicaren a la recollida folklorica d'una manera tan conscient i sistemàtica com la del mestre. Ara bé: Llorente va participar activament en la creació i en les activitats del Centre d'Excursions Cientificoliteràries i Artístiques (o Centre Excursionista) de Lo Rat Penat, fundat l'any 1880 sent Llorente president de la societat (Roca, 2010: 86). En algunes de les ressenyes d'excursions⁶ que ell mateix o altres membres elaboren es recullen algunes mostres accidentals d'interès folklòric en general: llegendes, costums, tradicions, festes... És cert, però, que la informació folklòrica que s'arregla és considerablement minsa en comparació amb les associacions excursionistes de Catalunya; a València, de fet, no es generaria, com a Barcelona, un cenacle important de folkloristes vinculats amb aquests centres. Els excursionistes valencians semblen més preocupats pel descobriment de la història i dels diversos monuments, construccions i paisatges del país que no per la literatura oral que es conserva en els pobles.

És clar que entre els renaixentistes valencians hi havia la inquietud per la (re)creació d'un llegendari o d'un imaginari que es vinculés amb el passat valencià medieval i es fonamentés en els èxits històrics i literaris de la Corona d'Aragó. A diferència dels catalans, però, que, com hem vist, buscarien una bona part d'aquesta mitologia en la selecció de diversos materials folklòrics que recollien directament de l'oralitat, els valencians van preferir articular aquesta tasca sobretot a través de l'escriptura, inspirats d'elements històrics o folklòrics i influïts del metallenguatge que els podia proporcionar un aire mític. El cas més freqüentat és l'ús del mot «llegenda» per a narracions (en vers o en prosa) ambientades en fets històrics. Hi trobarem, així mateix, la importació de material folklòric d'altres tradicions, de vegades d'arrel

⁶ Vegeu l'estudi i la transcripció d'aquestes ressenyes de l'activitat del Centre Excursionista durant els anys 1880-1911 a Roca (2011).

purament literària, i també recreacions i versions de mostres etnopoètiques ben conegudes en el moment però que cap valencià es limita a transcriure: el que es valora llavors és la conversió d'aquestes mostres en literatura culta.

El *Repertori biobibliogràfic de la literatura popular catalana: el cicle romàntic* de Carme Oriol i Emili Samper (2011) conté fins a 113 fitxes referides a revistes i publicacions periòdiques valencianes d'entre 1837 i 1905 que treballen el folklore en algun aspecte, bé recollint-ne mostres o bé recreant-ne, enfront de les 3218 de Catalunya o de les 501 de les Illes Balears. La majoria de les revistes valencianes que inclouen mostres etnopoètiques d'interès es troben en revistes humorístiques o satíriques, i això ja és un senyal de la perspectiva amb què s'utilitza majoritàriament el folklore: una eina, sobretot, per a l'entreteniment. Per bé que és cert que a través de la connexió entre el folklore valencià i l'humor també es poden establir mecanismes vinculats amb la identitat, aquests no s'acaben de correspondre amb els idearis més purs de la Renaixença valenciana ni li poden atorgar el mateix prestigi ni la mateixa solemnitat que quan el folklore es vincula amb un imaginari nacional oficialista homologable a qualsevol altre. Les fitxes sobre revistes més *serioses* (dedicades a la literatura culta, a la història, a l'art, etc.) que, al nostre parer, són les que haurien de vehicular l'ideari i, doncs, l'imaginari de la Renaixença, es refereixen en la gran majoria dels casos a recreacions literàries de llegendes i rondalles (o, simplement, a creacions literàries que els autors anomenen *llegendes*), com és el cas de la majoria de les mostres de *Lo rat-penat. Calendari llemosí* (1874-1883) o bé a versions de llegendes o rondalles d'altres territoris, com la gran part de les que es lliguen en *El Panorama. Periódico ilustrado quincenal* (1867, 1871-1872), algunes provinents de fonts escrites. Sembla, per tant, que hi ha una separació força clara entre *literatura popular* i *literatura culta* en les revistes de la Renaixença valenciana, i que les més *cultes* no solien admetre reculls de *literatura popular* si no tenien un filtratge literari culte. A més, es dedueix que hi ha una certa necessitat d'incorporar mostres del llegendari o de l'imaginari d'altres territoris, potser perquè es considera que el cànion valencià no és suficientment complet i s'aconsegueix, així, il·lustrar els literats valencians i proporcionar-los materials amb què inspirar-se i delectar-se.

No ens ha d'estranyar, de fet, que de les mostres de literatura culta d'inspiració popular n'hi haja una bona part que es relacionen, alhora, amb diversos elements mítics del passat medieval valencià o de la Corona d'Aragó en general. La investigació històrica fou fomentada per Lo Rat Penat i pels Jocs Florals i ja al segle XIX el País Valencià comptava amb historiadors de renom i tertúlies d'interès. Els elements històrics que arrelaven en aquell passat medieval en què València vivia l'època d'esplendor i també els personatges que hi van destacar en algun aspecte, des dels mites fundacionals i les gestes de Jaume I a les llegendes i els miracles de sant Vicent Ferrer o a la vida i l'obra d'Ausiàs March, per posar-ne algun exemple, estarien ben presents en les recreacions literàries i també en les recerques històriques que es durien a terme. Així és que algunes de les anomenades *llegendes* que trobem en revistes com *Lo rat-penat. Calendari llemosí* o algunes de les premiades als Jocs Florals estarien lligades amb aquests elements històrics de la Corona d'Aragó: és el cas, per exemple, de la llegenda en vers de "La Torre de la Boatella", de Vicent Blasco Ibáñez (1883), que narra l'entrada dels cristians a València; o "La Verge de Sales. Romanç basat en una antiga tradició de Sueca del any 1361", de Joan Baptista Granell (1884), una mena de balada de creació també ambientada en una llegenda valenciana medieval; o la tradició popular versificada "Lo rat penat", de Josep Francesc Sanmartín (1875), que explica la presència de la rata penada a l'estandard valencià en temps de Jaume I; o "La copa d'Argent", de Constantí Llombart (1887), ambientada en el segle XVI i que va merèixer la flor natural dels Jocs Florals de València de 1886, entre altres raons, per «lo sabor d'època, coneiximents històrics que l'autor revèla, y sobre tot, l'entusiasme y esperit de

valencianisme qu'en ella resplandixen» (dictamen del Jurat dels Jocs Florals, certificat per Julio Oltra de Leonardo; Llombart, 1887: 6). Es valora favorablement, doncs, l'ambientació i la versemblança històrica d'aquesta «llegenda» i el sentiment patri que se'n desprèn. L'any següent, Llombart operaria molt semblantment en el poema «La mort del Conqueridor. Llegenda del segle XIII» (Llombart, 1888), també premiat en els Jocs Florals per la rigorositat històrica, entre altres raons.

És ben curiós que aquesta darrera *llegenda* va ser objecte d'una acalorada disputa entre articulistes de la revista històrica *El Archivo* (1886-1893; v. Ajuntament de Dènia & Institut d'Estudis Juan Gil-Albert [1888-1889] 1988) dirigida per Roc Chabàs. En els diversos articles creuats entre Valentín Claret⁷ i Ramón Campanar,⁸ a més d'una carta al director de Llombart mateix, es discuteix si la «rigorositat històrica» que exigia el premi era o no compatible amb la creació literària, més enllà de la versemblança històrica exigible a qualsevol text literari basat en uns fets passats. Tant aquests articles com la convocatòria i el resultat literari del premi florealec són una bona mostra de la manera com s'entén el gènere de la llegenda, quins dubtes genera i quin paper té en el segle XIX: més que no pas un gènere de la tradició oral, per als nostres literats la llegenda és un gènere en prosa o en vers⁹ de la literatura de creació que ha de basar-se en fets històrics. En la Renaixença, aquest gènere s'imbrica en la recerca d'un passat històric gloriós que ha de justificar la pràctica poètica i ha de conjurar l'exaltació nacional (la *pàtria* en el lema florealec *pàtria, fe i amor*). Així ocorre en la composició de Llombart: es tracta de la formació d'una idea «llegendària» (en el sentit de mítica, fundacional) adequada al sentiment «patriòtic» de la Renaixença.

Els valencians creaven i recreaven l'imaginari sobretot a partir de composicions cultes i relacionades amb la història medieval, i sobre aquestes qüestions literàries encara caldria afegir el foment de l'imaginari a través de les commemoracions com el 6è centenari de la mort de Jaume I (1876), el 7è centenari del seu naixement (1908) o la visita de valencians, catalans i mallorquins al monestir de Poblet, on és enterrat el Rei (1882), esdeveniments ben estudiats per Roca (2012).

5. Conclusions

Abans de constituir-se com una disciplina que tombés cap a metodologies més científiques i empíriques, el folklore havia begut del nacionalisme romàntic centre-europeu i fonamentava la raó d'ésser en la descoberta de la identitat nacional a través de les seves diverses manifestacions. L'interès pel folklore a la Catalunya del segle XIX va de la mà de la necessitat de reivindicar-se com a poble, i és per això que es pren com un dels eixos que més material proporcionarà a l'imaginari col·lectiu nacional d'acord amb l'ideari de la Renaixença. Al País Valencià, l'interès pel folklore fou substancialment menor i, generalment, va anar lligat als altres elements del programa renaixentista, singularment amb l'evocació del passat medieval gloriós (històricament, literàriament, lingüísticament...) i, doncs, de diversos elements claus de l'antiga Corona d'Aragó. Aquell esplendor medieval havia de representar no solament un referent, sinó també un esperó per a la pràctica cultural dels lletraferits valencians de la segona meitat del segle XIX. L'imaginari valencià vinculat amb la Corona d'Aragó ocuparia una part important dels testimoniatges més o menys folklòrics de les publicacions literàries de caire culte, els quals havien de passar gairebé sempre per una

⁷ Segons Marín *et al.* (2009: 74) aquest era el pseudònim de l'arabista Julià Ribera; en canvi, Ernest Belenguer (2009: 138) sosté que es podria tractar de Teodor Llorente, encara que aquest solia signar els seus articles literaris i polítics com a Valentino.

⁸ Possiblement també es tracta d'un pseudònim, com apunta Belenguer (2009: 138).

⁹ Tanmateix, el fet que siga en vers fa vacil·lar el jurat del Consistori, com transcriu Campanar: «Es una important llegenda del segle XIII, que aixina la califica l'autor, pero qu'en sentir del Consistori poguera molt be denominarse poema» (Ajuntament de Dènia i Institut d'Estudis Juan Gil-Albert [1888-1889] 1988: 141).

reelaboració literària notable per ser admesos en els mitjans de difusió del discurs oficialista de la Renaixença. L'etnopoètica va ser, llavors, un instrument al servei de la creació literària abans que al servei de la construcció de l'imaginari, si bé és cert que també es construïa imaginari a través d'aquest tipus de creació.

El poble valencià, doncs, es reivindicava sobre la pròpia història i podia arribar a mitificar-la amb materials folklòrics referits a aquest passat, però, a diferència del que ocorreria a Catalunya, el folklore no arribaria a funcionar amb una autonomia suficient per a fornir l'imaginari d'elements propis i independents dels històrics.

Per bé que no és aquest l'espai per a especular sobre les causes possibles, podem enunciar-ne algun suggeriment. Si és cert que la Renaixença valenciana no requeria únicament en la figura de Llorente, és igualment cert que ell en fou una de les figures centrals, quan no la més important (vegeu Roca, 2007). El fet que ell no manifestés un interès visible i explícit podria ser-ne una primera explicació, atès que no es podia crear, així, cap escola o cap cenacle de folkloristes a l'entorn del «patriarca». Com s'ha vist més amunt en la seva «Endressa» al *Llibret de versos*, no menystenia, ans reivindicava i admirava la tasca folklòrica del seu mestre, Marià Aguiló. Així és que la manca d'interès pel tema no es pot atribuir a una desconsideració de l'adequació de treballar el folklore. Senzillament, el poeta devia perseguir uns altres interessos.

No obstant això, no deixa de sorprendre que siguin tan pocs els autors valencians dedicats a l'etnopoètica: més encara quan hi hagué un contacte evident i constatable entre els literats valencians i alguns dels folkloristes més importants del moment, com ara Milà i Fontanals, Marià Aguiló mateix, Francesc Pelagi Briz, els germans Maspons, Jacint Verdager, etc. Certament, la dedicació adequada al folklore (partint del treball de camp i dels reculls orals) demanava un temps i un esforç que no tots els erudits valencians del moment es podien permetre. I malgrat que les circumstàncies per a començar a treballar el folklore eren propícies, és possible que hi hagués, després de tot, algun recel. D'una banda, el fet que les revistes satíriques i humorístiques recollissen algunes mostres etnopoètiques podria repercutir en una certa voluntat de separar-se'n per part dels ambients més cultes (i, per això, la necessitat d'utilitzar la reescriptura literària sobre qualsevol mostra folklòrica en les revistes adreçades a les elits). De l'altra, potser és que els valencians, a diferència dels catalans, no van tenir la necessitat de buscar més raons en l'imaginari col·lectiu que els singularitzessen com a poble. Els valencians sempre van reivindicar l'«apoliticisme» de la seva Renaixença, a diferència dels catalans: les circumstàncies en un cas i en l'altre eren ben diferents, de manera que els primers necessitaven mostrar-se al marge de reivindicacions regionalistes o nacionalistes per poder continuar existint.¹⁰

En qualsevol cas, és en aquest tombant de segle que començarien a germinar les primeres llavors de la història de l'etnopoètica valenciana contemporània: és en aquest context, per exemple, que es forma Francesc Martínez i Martínez, i a finals de segle autors com Joaquim Martí i Gadea començarien a publicar alguns dels seus treballs més notables. El folklore valencià d'aquest període va ser, sobretot, el resultat de l'interès personal d'alguns autors, però en ells cal saber trobar-hi l'empremta del context renaixentista i la il·lusió de formar part d'un projecte en què València podia aspirar a convertir-se, novament, en la ciutat de l'art i de la poesia en els antics Estats de la Corona d'Aragó.

¹⁰ Coincidim en aquest punt amb les tesis de Roca (2010) que desenvolupa aquest aspecte més extensament i argumentada.

Bibliografia

- Ajuntament de Dénia & Institut d'Estudis Juan Gil-Albert ([1888-1889] 1988): *El archivo*, III, ed. facsímil, Alacant, Ajuntament de Dénia, Institut d'Estudis Juan Gil-Albert.
- Belenguier, Ernest (2009): *Jaume I a través de la història*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- Blasco, Vicent (1883): «La Torre de la Boatella. Llejenda», *Lo rat-penat. Calendari Llemosí*, p. 81-88.
- Dorson, Richard M. (1968): *The British Folklorists: A History*, Chicago, Chicago UP.
- González, Matilde (1994): «Romanticisme historicista a Catalunya. Medievalisme, llegenda i identitat nacional», *Afers. Fulls de recerca i pensament*, vol. IX, núm. 19, p. 709-719.
- Granel, Joan Baptista (1884): «La Verge de Sales. Romanç basat en una antiga tradició de Sueca del any 1361», *Lo rat-penat. Calendari Llemosí*, p. 84-87.
- Jason, Heda (1977): *Ethnopoetry: form, content, function*, Forum Theologiae Linguisticae 11, Bonn, Linguistica Biblica.
- Llombart, Constantí (1887): *La copa d'argent: llegenda del segle XVI*, València, Emprenta de Joseph Ortega.
- (1888): «La mort del Conqueridor. Llegenda del segle xiii», *La Renaixensa* 18, núm. 37-40, p. 297-304.
- Llorente, Teodor (1885): *Llibret de versos*, València, Teodor Llorente y C.^a (eds.).
- Marín, Manuela *et al.* (2009): *Los epistolarios de Julián Ribera Tarragó y Miguel Asín Palacios. Introducción, catálogo e índices*, Madrid, CSIC, Ministerio de Ciencia e Innovación, Gobierno de España.
- Oriol, Carme (2002): *Introducció a l'etnopoètica. Teoria i formes del folklore en la cultura catalana*, Valls, Cossetània.
- Oriol, Carme & Emili Samper (2011): *Repertori biobibliogràfic de la literatura popular catalana: el cicle romàntic*, Tarragona, Publ. de la Universitat Rovira i Virgili.
- Prats, Llorenç (1988): *El mite de la tradició popular*, Barcelona, Edicions 62.
- Prats, Llorenç; Llopart, Dolors & Joan Prat (1982): *La cultura popular a Catalunya: estudiosos i institucions*, Fundació Serveis de Cultura Popular, Barcelona.
- Pujol, Josep Maria (1999): «Introducció a una història dels folklores», dins Ignasi Roviró i Josep Montserrat (coords.), *La cultura. Col·loquis de Vic 3*, Barcelona, Universitat de Barcelona – Vicerectorat de Recerca, p. 77-106.
- Roca, Rafael (2007): *Teodor Llorente, líder de la Renaixença valenciana*, València, Universitat de València.
- (2010): *El valencianisme de la Renaixença*, Alzira, Bromera.
- (2011): *La Renaixença valenciana i el redescobriment del país. El Centre Excursionista de Lo Rat Penat (1880-1911)*, Paiporta, Denes.
- (2012): «La mitificació vuitcentista del passat medieval: la figura de Jaume I, rei d'Aragó», *eHumanista/Ivitra*, v. 2, p. 271-285. Darrera consulta: juny de 2014. URL: www.ehumanista.ucsb.edu/eHumanista%20IVITRA/Volume%202/pdf/12%20Roca%20271-285.pdf
- Sanmartín, Josep Francesc (1875): «Lo rat penat. (Tradició popular)», *Lo rat-penat. Calendari llemosí*, p. 17-18.
- Thoms, William (pseudònim: Ambrose Merton) ([1846] 1965): «Folklore», dins Alan Dundes (ed.) (1965): *The study of folklore*, Englewood Cliffs, N. J., Prentice-Hall.
- Wilson, William A. (2005): «Herder, folklore and romantic nationalism», dins Alan Dundes (ed.), *Folklore. Critical concepts in literary and cultural studies*, v. 2: The Founders of Folklore, Londres, Nova York, Routledge, Taylor & Francis Group, p. 4-21.

Recebido para publicação em 02-09-14; aceito em 04-10-14